

Poznawcze, praktyczne i metodologiczne implikacje perspektywy sprawcy i biorczy

Andrzej Falkowski

Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, Warszawa

Perspektywa sprawcy i biorczy w spostrzeganiu ludzi pozwala na refleksję w trzech dziedzinach badań naukowych. W psychologii poznawczej jest dobrze interpretowana w podejściu konstruktywistycznym, wzbogaconym o elementy motywacyjne. W dziedzinie psychologii zarządzania pokazuje konsekwencje wynikające z relacji kierownika i podwładnego. W metodologii nauki skłania do rozważań o znaczeniu formy i treści dla ustalania praw naukowych.

Słowa kluczowe: konstruktywizm, kierowanie konfliktami, rozwój wiedzy

Tekst prowokuje do ciekawych refleksji w wielu dziedzinach wiedzy. W obecnej dyskusji ograniczę się do trzech zagadnień: a) epistemologicznych założeń przyjętego paradygmatu badań, b) psychologii organizacji i zarządzania, c) tradycji badań naukowych odnoszących się do formułowania praw w naukach behawioralnych.

Ad a). Tekst bardzo dobrze wpisuje się w paradygmat konstruktywistyczny w psychologii, koncentrujący się na badaniu procesu tworzenia różnych obrazów rzeczywistości na podstawie doświadczania takiej samej informacji. Kontekst sprawcy lub biorczy tworzy taką różną rzeczywistość, podobnie jak kontekst sytuacyjny lub kontekst wcześniejszego doświadczenia kieruje percepcją figur dwuznacznych; to czy zobaczymy kaczkę, czy królika, spostrzegając tę samą figurę Jastrowa (Attneave, 1980), zależy od aktualnie przyjmowanej perspektywy obserwatora, aktywizującej daną informację lub wcześniejsze doświadczenie. Co więcej, jak pokazują wyniki badań autorów, aktywacja kategorii sprawczych hamuje ujawnianie się kategorii wspólnotowych i odwrotnie. Nie można zatem jednocześnie przyjmować dwóch perspektyw, zupełnie tak samo jak nie można jednocześnie widzieć kilku postaci w figurach wieloznacznych. Ten konstruktywistyczny punkt widzenia jest tu wzbogacony o elementy motywacyjne w sposób pokazujący spójną jedność procesów poznawczych i motywacyjnych. Dość ostry podział na poznanie i motywację w badaniach pod-

stawowych, ważny z dydaktycznego punktu widzenia, w psychologii społecznej zostaje mocno osłabiony, a właściwie przestaje istnieć. W praktycznych zastosowaniach psychologii poznanie i motywacja są ze sobą integrowane. Artykuł autorów doskonale ilustruje tę sytuację łączenia różnych procesów psychologicznych, poznania i motywacji, w podejściu konstruktywistycznym.

Ad b). Tworzenie różnej postaci (figury) w procesie wzbudzania sprawczego lub odbiorczego sposobu funkcjonowania umysłu silnie polaryzuje stanowiska wynikające z pełnionej funkcji w organizacji na linii kierownik – podwładny. Ta polaryzacja ma naturalnie swoje źródło w dwoistości treści spostrzegania społecznego, różnie organizującego tę samą rzeczywistość – założeniu przyjmowanym przez autorów. Można by to nazwać niewspółmiernością spostrzegania, która polega na tym, że jednej percepcji nie da się sprowadzić do drugiej, nie da się po prostu zobaczyć tego samego, chociaż doświadcza się takich samych informacji. We współczesnych koncepcjach zarządzania ten problem jest przedstawiany następująco: nie mówi się już o rozwiązywaniu konfliktów w organizacjach, ponieważ niewspółmierność percepcji nie pozwala ich rozwiązać (Stoner i Wankel, 1992). Podkreśla się natomiast konieczność kierowania konfliktami, w którym wspólne stanowisko kierownika i podwładnych jest wypracowywane w taki sposób, aby w dochodzeniu do niego nie przeszkadzały różne obrazy tej samej rzeczywistości społecznej. To założenie, często przyjmowane *implicit*e w psychologii organizacji i zarządzania, wynika ze specyfiki funkcjonowania umysłu – zależnie od przyjmowanej roli społecznej – w strukturze

Andrzej Falkowski, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej, ul. Chodakowska 19/31, 03-815 Warszawa, e-mail: afalkow2@swps.edu.pl.

organizacyjnej kierownik–podwładny. Kieruje ona formowaniem się różnych hierarchii wartości (indywidualistyczne vs. kolektywistyczne), z których wynikają różne motywy postępowania i w rezultacie różne oceny stron będących w relacji: sprawca – biorca. Niektóre przykłady przedstawione w artykule pokazują na gruncie empirycznym psychologiczny mechanizm kształtowania się różnych, nierozdzielnie związanych z procesami motywacyjnymi, obrazów rzeczywistości społecznej, wynikających z przyjmowanych ról społecznych. Z pewnością mogą one stanowić istotny wkład w proces rozumienia kształtowania się interpersonalnych relacji w organizacjach społecznych w sytuacji kierowania konfliktem.

Teoretycznie można by pomyśleć, że konflikt wartości sprawcy i biorcy jest zjawiskiem niepożądanym i dałoby się go uniknąć dzięki przyjęciu przez wszystkich tylko jednej perspektywy. W praktyce taka sytuacja byłaby czymś paradoksalnym i w zasadzie nie występuje, jednak może się pojawić w szczególnych przypadkach, na przykład w organizacjach politycznych, kiedy cała władza skupiona jest w jednych rękach. Partia rządząca posiadająca przewagę w strategicznych dla państwa organach władzy (Sejm, prezydent) marginalizuje znaczenie partii opozycyjnych i może doprowadzić do ich całkowitego usunięcia z życia politycznego. Na scenie politycznej pozostają tylko „sprawcy”, co w efekcie prowadzi do totalitaryzmu i nietolerancji z negatywnymi skutkami społecznymi i ekonomicznymi, jak to się działo m.in. w byłych krajach bloku komunistycznego w Europie Środkowej i Wschodniej i jak dzieje się w niektórych krajach Ameryki Środkowej i Południowej.

Ad c). Autorzy najwyraźniej podejmują dyskusję z dobrze określonymi zasadami rozwoju wiedzy naukowej. Pokazują, że to, co w nauce stanowi cel badań, a więc ustalanie pewnych prawidłowości, na przykład reguł przetwarzania informacji, nie jest wystarczające, aby uchwycić takie subtelnosci, jak modyfikowanie tych reguł przetwarzania przez treść informacji. Należy jednak stwierdzić, że dochodzenie do praw w naukach behawioralnych z natury rzeczy ma charakter abstrakcyjny, co przejrzysto opisuje idealizacyjna teoria nauki

(Brzeziński, 1976). Natomiast ewentualne odstępstwa bada się właśnie treścią badanego zjawiska i wówczas albo się prawa uszczegółowia, albo zmienia. Na tym właśnie polega instytucjonalny charakter rozwoju wiedzy naukowej, prezentowany przez Th. Kuhna (1968, 1977) w jego koncepcji paradygmatu. W rezultacie takiego rozwoju wiedzy różne teorie tych samych zjawisk wypełnione różną treścią należą do różnych i niesprowadzalnych do siebie paradygmatów badawczych.

Warto w tym miejscu zauważyć, że w psychologii poznawczej, a więc dziedzinie badań, w której najłatwiej zobaczyć sformułowane prawidłowości zgodnie z idealizacyjną koncepcją nauki, pojawiają się jednak teorie skoncentrowane nie tylko na pozbawionym treści opisie prawidłowości, ale właśnie na treści. Dobrą ilustracją może być tu egzemplarzowa teoria pojęć, konkurencyjna do teorii prototypowej (Smith i Medin, 1982; Nosofsky i Stanton, 2005). Ta pierwsza w opisie procesu kategoryzacji uwzględnia przede wszystkim treść kategoryzowanego obiektu, podczas gdy druga – wyabstrahowany obiekt (prototyp) pozbawiony treści.

LITERATURA CYTOWANA

- Atneave, F. (1980). Multistability in perception. W: R. L. Atkinson, R. C. Atkinson (red.), *Mind and behavior* (s. 107–116). San Francisco: W. H. Freeman and Company.
- Brzeziński, J. (1977). *Struktura procesu badawczego w naukach behawioralnych*. Warszawa: PWN.
- Kuhn, T. S. (1968). *Struktura rewolucji naukowych*. Warszawa: PWN.
- Kuhn, T. S. (1977). Posłowie z 1969 r. do drugiego wydania *Struktury rewolucji naukowych. Zagadnienia Naukoznawstwa*, 49, 94–117.
- Nosofsky, R. M., Stanton, R. D. (2005). Speeded classification in a probabilistic category structure: Contrasting exemplar-retrieval, decision-boundary, and prototype models. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 31, 608–629.
- Smith, E. E., Medin, D. J. (1981). *Categories and concepts*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Stoner, J., Wankel, Ch. (1992). *Kierowanie*. Warszawa: PWE.

Cognitive, practical, and methodological consequences of agent and recipient perspectives

Andrzej Falkowski

Warsaw School of Social Psychology

Abstract

Distinguishing the agent and recipient perspectives in human perception allows for reflection in the three domains of scientific research. In cognitive psychology, this distinction is well interpreted in the constructive approach enriched with the motivational factors. In the psychology of management, it shows consequences resulting from the relationship between manager and subordinate. Finally, in the philosophy of science, it provokes considerations of the importance of forms and substance in determining scientific laws.

Keywords: constructivism, conflict management, development of knowledge